

זכור ושמור בדיבור אחד

שמור וזכור בדיבור אחד השמיענו אל המיוחד, ה' אחד ושמנו אחד לשם ולתפארת ולתהילה: (הבית הפותח בפיוט לכה דודי מתפילת קבלת שבת, [ר' שלמה הלוי אלקבץ](#), ממקובלי צפת ופייטניה המאה ה-16).¹

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ פסוק ח

זכור ושמור שניהם נאמרו לענין אחד, מה שאי אפשר לפה לדבר ומה שאי אפשר לאוזן לשמוע. כן הוא אומר: "וידבר אלוקים את כל הדברים האלה" (שמות כ א) ואומר: "אחת דָּבַר אלוקים שתיים זו שמעתי" (תהילים סב יב).² שמאי הזקן אומר: זכרה עד שלא תבוא, ושמרה משתבוא. אמרו עליו על שמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מתוך פיו. לקח חפץ טוב אמר: זה לשבת, כלי חדש אומר: זה לשבת.³ "זכור" - ר' יהודה בן בתירה אומר: מנין שכשאתה מונה הוי מונה: אחד בשבת ושני בשבת, שלישי בשבת, רביעי בשבת, חמישי בשבת וערב שבת? תלמוד לומר: "זכור" ... "לקדשו".⁴ במה אתה מקדשו? במאכל ובמשקה ובכסות נקייה. שלא תהא סעודתך שלשבת כסעודת החול, ולא עטיפתך שלשבת כעטיפתך בחול. ומנין שאפילו עני לא יהא מאכלו שלשבת כמאכלו שלחול, ועשיר לא יהא מאכלו שלשבת כמאכל החול? תלמוד לומר: "זכור את יום השבת לקדשו".⁵

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ז

זכור ושמור, שניהם נאמרו בדיבור אחד. "מחלליה מות יומת" (שמות לא יד), "וביום השבת שני כבשים" (במדבר כח ט) - שניהם בדיבור אחד נאמרו.⁶ "ערות אשת אחיך לא תגלה" (ויקרא יח טז), "יבמה יבוא עליה ולקחה לו לאשה" (דברים כה ה) - שניהם נאמרו בדיבור אחד. "לא תלבש שעטנז" (דברים כב יא), "גדילים תעשה לך" (דברים כב יב) - שניהם נאמרו בדיבור אחד.⁷ מה שאי אפשר לאדם לומר כן, שנאמר: "אחת דָּבַר אלהים שתיים זו שמענו" (תהילים סב יב), ואומר: "הלא כה דברי כאש נאם ה' " (ירמיה כג כט).⁸

¹ "זכור ושמור בדיבור אחד" - זהו מטבע הלשון של חכמים, כפי שנראה להלן, שהוא על סדר פרשיות התורה, קודם "זכור" בדברות של ספר שמות ואח"כ "שמור" בדברות ספר דברים. אבל הפיוט לכה דודי פותח בסדר הפוך: "שמור וזכור בדיבור אחד". שינה הפייטן ממטבע הלשון של חז"ל, על מנת להתחיל באות ש"ן שהיא האות הראשונה של שמו, אשר נמצא באכרסטיון (ראשי הבתים) של הפיוט. נראה שיש בפיוט זה גם רמזים למדרשי חז"ל נוספים, כי מי אם לא "אל המיוחד" יכול לחולל את הפלא של אמירת שניהם בדיבור אחד. ואולי גם "ה' אחד ושמנו אחד" אינו רק לתפארת החרוזה, אלא רמז לכך שהפלא של "דיבור כפול" או סותר נמצא בשמותיו של הקב"ה עצמו.

² פסוק הכותרת הפותח את עשרת הדברות בפרשת יתרו, אומר במפורש שהקב"ה אמר: "את כל הדברים האלה", משמע אלה ולא אחרים. אבל, אומר המדרש, בהתבסס על הפסוק בתהילים: "אחת דָּבַר אֱלֹהִים שְׁתֵּימָּוּתֵי זֶה עֲזָרָה לְאֱלֹהִים", אין מניעה שבדיבור אחד תצאנה שתי שמיעות. שים לב, לא דיבור כפול, אלא דיבור אחד ושתי שמיעות! האם המקבל הוא הקובע?

³ ראה מסכת ביצה דף טז עמוד א: "תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה - מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן, מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר: ברוך ה' יום יום (תהלים סח כ). תניא נמי הכי: בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתך, ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום". וכאן גם כלים. שיטת הלל דורשת ביאור וביתר שאת אחרי ההסבר של המכילתא שמנהגו של שמאי היה משום שהוא מבקש לקיים "זכור את יום השבת" כל השבוע. וכפי שאנו מונים במזמור שיר של יום בכל יום. מה אם כן, שיטת הלל?

⁴ מנייה זו של ימי השבוע לפי שבת (שנראה גם בדברי ר' יצחק במכילתא דרבי ישמעאל להלן) מצביעה לכאורה לטובת שיטת שמאי. וכפי שאמרנו כבר לעיל, שיטת הלל צריכה עיון. ויש עוד להעיר שבלשון חז"ל השבוע כולו נקרא שבת.

⁵ הבאנו דרשה נאה זו על סופה, אך עיקר מגמתנו הוא ראשה. זכור ושמור נאמרו כאחד? הרי זה דבר פלאי שפה האדם ואוזן האדם לא יכולים לו. נחא פה, הרי הקב"ה (או משה) אמרו את הדברות, אבל לשמוע שמעו כל בני ישראל? כיצד יכלו לשמוע שתי מילים שונות כל כך כאחד? המדרש אינו מתעכב יותר מדי על שאלה זו. הוא מביא את הפסוק מהתורה ממעמד הר סיני בפרשת יתרו, שאכן כל הדברים האלה נאמרו מפי הגבורה. אבל זה בפרשת יתרו, שם אין שמור, רק זכור. הוא גם מביא פסוק מתהילים שאכן בדיבור אחד של הקב"ה יכולים לצאת מספר שמיעות, אך דא עקא שהרי אנו לא מתפללים על הדיבור של גבוה, אלא על השמיעה של בשר ודם. אין המדרש, כאמור, מתעכב יותר מדי על העניין הפלאי הזה והוא ממשיך להסביר מה משמעות הזכירה של שבת ומה משמעות השמירה, נושא שנראה גם בהמשך. גישה "נינוחה" זו של מדרש מכילתא דרשב"י, באה לידי ביטוי כבר במשפט הפתיחה. שים לב שהנוסח כאן איננו: "זכור ושמור בדיבור אחד", כפי שנראה להלן במדרשים רבים אחרים, אלא: "זכור ושמור שניהם נאמרו לענין אחד", העניין הוא החשוב, לא הפלא. האם כאן נמצאת כבר התשובה שנראה באבן עזרא בהמשך?

⁶ עבודת בית המקדש (קרבנות ציבור תמידים ומוספים) דוחה את השבת, זו שנאמר עליה: "מחלליה מות יומת".

⁷ חוטי הציצית הם מצמר וניתן לשים אותם על בגד פשתן. היתר כלאיים במצוות ציצית נלמד מסמיכות הפסוקים בספר דברים פרק כב פסוקים יא-יב: "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו: גדלים תעשה לך על ארבע כנפות פסותך אשר תכסה בה". כאן אמנם אין "דיבור אחד", אבל דיבור סמוך וברצף אחד.

⁸ ראה בירושלמי מסכת נדרים פרק ג הלכה ב: "שוא ושקר שניהם נאמרו בדיבור אחד, מה שאי אפשר לפה לומר ולא לאוזן לשמוע. זכור ושמור שניהם בדבור אחד נאמרו, מה שאי אפשר לפה לומר ולא לאוזן לשמוע. מחלליה מות יומת ושני כבשים בני שנה תמימים נאמרו בדיבור אחד, מה שאי אפשר לפה לומר ולא לאוזן לשמוע. ערות אשת אחיך לא תגלה, יבמה יבוא עליה - שניהם נאמרו בדיבור אחד. ולא תסוב נחלה לבני ישראל ממטה למטה אחר, וכל בת יורשת נחלה - שניהם בדיבור אחד. גדילין תעשה לך,

זכור ושמור, זכור מלפניו ושמור מלאחריו, מכאן אמרו מוסיפין מחול על הקדש, משל לזאב שהוא טורד מלפניו ומלאחריו. אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן חנניה בן גרון אומר: זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת.⁹ רבי יצחק אומר: לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין אלא תהא מונה לשם שבת.¹⁰

מסכת ראש השנה דף כז עמוד א

"ושותי חצוצרות מן הצדדים" ותרי קלי מי משתמע? והתניא: זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע! - לכך מאריך בשופר.¹¹

מסכת שבת דף לג עמוד ב

בחדי פניא דמעלי שבתא, חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא, ורהיט בין השמשות. אמרו ליה: הני למה לך? - אמר להו: לכבוד שבת. - ותיסגי לך בחד? - חד כנגד זכור, וחד כנגד שמור. - אמר ליה לבריה: חזי כמה חביבין מצות על ישראל!¹²

פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא כג - י' הדברות פ' תליתאה

"זכור את יום השבת לקדשו", הכא כתב "זכור" ולהלן "שמור". רבי יודן רבי אייבו בשם ר' שמעון בן לקיש: למלך ששלח את בנו אצל החנוני ומסר לו איסור ונתן לו צלוחית. שיבר את הצלוחית ואיבד את האיסור. תלש באזנו ותלש בשערו, ונתן לו פעם שנייה ואמר לו: היזהר שלא תאבד את אילו, כשם שאיבדת את הראשונות. כך, על ידי שאבדו ישראל "זכור" במדבר, נתן להם "שמור". לכך נאמר: זכור ושמור.¹³

לא תלבש שעטנז - שניהן בדיבור אחד נאמרו. וכן הוא אומר: אחת דיבר אלהים בדיבור שתיים זו שמענו. וכתבי: הלוא כה דברי כאש נאום יי' וכפטיש יפוצץ סלע". שני מדרשים אלה נוקטים לשון חריפה בהרבה מהמכילתא דרשב"י בה פתחנו ומביאים נושאים "סותרים" נוספים במקרא. להוציא את ההוספה של הירושלמי לגבי אי התאמה נוספת בין דברות יתרו ודברות ואתחנן, בדיבר התשיעי: "לא תענה ברעך עד שקר" (שמות) מול "עד שוא" (דברים) - יש עוד אי התאמות רבות אחרות בדברות שחז"ל אינם מתעכבים עליהם - כל "הסתירות" האחרות הן בדינים להלכה ולא בהדלי לשון! לפיכך, לא ברורה כלל המנייה של "זכור" ו"שמור" שהן ציווי שונה, אך באותו העניין של שמירת השבת, עם הנושא של עבודה בשבת בבית המקדש, ייבום אשת אח ושעטנז וציצית שהם לכאורה דינים סותרים. ראה פירוש תורה תמימה שמות כ הערה נו שניסה להתמודד עם שאלה זו. והמאיר עינינו בנושא זה יבורך בכל טוב! ראה גם דברינו [אסרתי לך התרתי לך](#) בפרשת ראה. אגב, הפסוק שהירושלמי מצטט מירמיהו כג כט: "הלוא כה דברי קאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע", נדרש במקומות רבים לעקרון של "שבעים פנים \ לשונות \ טעמים לתורה" (שבת פח ע"ב, סנהדרין לד ע"א ועוד).

⁹ מעין פשרה בין שיטת הלל ושמאי?

¹⁰ המנייה לשבת היא מה שאנו אומרים בכל יום, לפני מזמור שיר של יום: "היום יום ראשון ושלישי וכו' בשבת שבו היו הלויים אומרים בבית המקדש וכו'". מעניין אם גם הלויים היו אומרים פתיחה זו: "היום יום וכו'", או שהיו אומרים מיד את הפרק עצמו. עוד על מניית ימי השבוע עפ"י השבת, ראה משנת רבי אליעזר פרשה כ עמוד 363: "השבתות נקראו קדשים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, ואומר שמור את יום השבת לקדשו. זכור עד שלא יבוא ושמרהו משיבוא, שלא תהא סופר את הימים לשכירותך ולא לחשבון תיקון מלאכתך, כדרך שאחרים מונין, אלא תהא מונה לשם שבת".

¹¹ הדיבור האחד והמיוחד של זכור ושמור שנאמרו (ונשמעו והובנו) כאחד, איננו דגם לדורות. אדרבא, פלאיותו החד-פעמית היא בבחינת יוצא מהכלל שאינו מעיד על הכלל. הכלל הוא: תרי קלי לא משתמע - שני קולות סותרים אחד את השני ואינם נשמעים (יוצרים קול שלישי חדש?). ראה אגב מקבילה בירושלמי ברכות פרק ה הלכה ג לגבי קריאה בתורה ותרגום סימולטני: "לא יהו שנים מתרגמין ואחד קורא ... משום שאין שני קולות נכנסין לתוך אוזן אחת". כך היא ההלכה שאיננה נשענת על ניסים ומאורעות פלאיים. ולפיכך שופר מאריך אחרי תום החצוצרות. ראה כל הענין במסכת ראש השנה פרק ג משניות ג-ד: "שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושותי חצוצרות מן הצדדין. שופר מאריך וחצוצרות מקצרות שמצות היום בשופר: בתעניות בשל זכרים כפופין ופיהן מצופה כסף ושותי חצוצרות באמצע. שופר מקצר וחצוצרות מאריכות שמצות היום בחצוצרות".

¹² ר' שמעון בר יוחאי ור' אלעזר בנו יוצאים פעם שנייה מהמערה ורואים אדם ממהר בערב שבת כשבידו שני הדסים. בפעם הראשונה כשיצאו מהמערה, ראו אנשים שעוסקים בעבודה בשדה, "בחיי שעה", ושרפו כל דבר שנתנו עיניהם בו. יצאה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערתכם! וחזרו למערה לשנים עשר חודש "כמשפט הרשעים בגהינום". הפעם הם יוצאים מפויסים יותר (אח"כ גם הולכים לרחוץ בחמי טבריה ונהנים מחיי שעה) ומתפעלים מחיבתם של האנשים בקיום מצוות. ועל"פ, אחרי כל התורה שלמדו במערה, חידש להם "יהודי פשוט" את המנהג לקיים את "זכור ושמור" בשני ענפי הדסים!

¹³ מדרש זה מזכיר את המדרש בדברים רבה ג י על נעשה ונשמע: "למה הדבר דומה? למלך שקידש מטרונה בשתי מרגליות. אבדה אחת מהן. אמר לה המלך: איבדת אחת שמרי את השנייה. כך קידש הקב"ה את ישראל בנעשה ונשמע. אבדו את נעשה - שעשו את העגל. אמר להן משה: אבדתן נעשה, שמרו נשמע. הוי: שמע ישראל". וכבר הרחבנו על מדרש זה בדברינו [שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד](#) בפרשת ואתחנן. אבל כאן ניתן בתחילה רק זכור, צד העשה, ההכנה כל השבוע, המחשבה בלב שצריכה לגרום גם לעשייה ולהקפדה על דיני שבת היינו לשמירה; ומשעה שזה לא עבד, נוסף ה"שמור" כאזהרה. אולי כעת גם השמור יגרום לזכור ואם כך, לא רק לתפארת שמו הפך ר' שלמה אלקבץ את הסדר. אגב, היכן אבדו ישראל את "זכור" במדבר? האם נוכל ללמוד מכאן, בדומה למה שאנו מוצאים אח"כ בנביאים, שישראל לא הקפידו על השבת במדבר?

אמר ר' יודן: זכור נתן לאומות העולם שמור נתן לישראל.¹⁴ אמר רבי אייבו: זכור נתן ליורדי הים, שאינם יודעים אם באיסור הם מטלטלים ואם בהיתר הם מטלטלים, שמור נתן ליושבי היבשה.¹⁵

אבן עזרא שמות פרק כ פסוק א

יש שאלות קשות בפרשה הזאת... והנה אנחנו קראנו זו הפרשה, שהיא פרשת וישמע יתרו, ראשונה, ופרשת ואתחנן שניה. והנה ראינו, כי מתחילת אנכי ועד סוף: "את אשר ישא את שמו לשוא (שמות כ ז), אין שינוי בין שתי הפרשיות. ומתחילת זכור עד סוף עשרת הדברים, שינוי בכל מקום. בראשונה זכור, ובשנית שמור, גם שם באחרונה תוספת "כאשר צוך ה' אלהיך" ... והקשה מכל אלה, כי בראשונה כתוב טעם שבת, כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ואמר עוד, על כן ברך ה' את יום השבת (שמות כ יא). ואלה הפסוקים אינם כתובים בשנית, רק טעם אחר, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ואמר באחרונה, על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת (דברים ה, טו) ...¹⁶ וכאשר חפשו בדברי חז"ל מה אמרו על ככה, מצאנו שאמרו זכור ושמור בדבור אחד נאמרו. וזה הדבור קשה מכל הקושיות שהוא לנו כאשר אפרש ... ולא יתכן שיאמר זכור ושמור בבת אחת רק במעשה נס. והנה נודה, כי גם כאן יש לשאול, למה לא נכתב בראשונה זכור ושמור, וגם כן בשנית, והנה מה נעשה באותם הפסוקים, אם נאמרו בבת אחת, כמו זכור ושמור, ולמה לא הזכירו זה חז"ל, כי יותר יש לתמוה, איך נאמרו במעשה נס פסוקים רבים בבת אחת ואין טעמים שוה, כמו שתי מלות שטעמם אחד ושוה שתהיינה נאמרות בבת אחת ... והקשה מכל מה שהזכרתי, כי כל פלא שנעשה על יד משה יש למקצתו דמיון, והמשכיל יבין. והנה זה הדבר הפלא ופלא, שהשם דבר זכור ושמור בבת אחת, והיה ראוי להיות זה כתוב ומפורש בתורה יותר מכל האותות והמופתים שנכתבו ...¹⁷

אמר אברהם המחבר. משפט אנשי לשון הקדש פעם יבארו דבורם באר היטיב, ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות, שיוכל השומע להבין טעמים. ודע, כי המלות הם כגופות, והטעמים הם כנשמות, והגוף לנשמה, הוא כמו כלי, על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים, ואינם חוששים משנוי המלות, אחר שהם שוות בטעמן ...¹⁸

ועתה אפרש לך השאלות הנזכרות. דע, כי עשרת הדברים, כאשר הם כתובים בפרשה הזאת, השם אמרם כולם, כי כתוב: וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. ותחילתם אנכי וסופם וכל אשר לרעך. וגם משה אמר

¹⁴ אומות העולם מצווים על "זכור"? האם זה יום השביתה השבועי שנפוצ היום בתרבויות רבות? האם אלה הסובותניקים והמתיהדים למיניהם? (ראה צבי כשדאי, המתיהדים, חיפה תר"ץ). "נכרי ששבת חייב מיתה" (סנהדרין נח ע"ב). אבל בן הנכר הנלווה על ה' ומכבד את השבת יהיה לו יד ושם טוב בבית ה' (ישעיהו פרק נו) ויתקיים בו "כל המתענגים בה יזכו לרוב שמחה"? ויש לדקדק כאן עוד, "זכור" נאמר בדברות יתרו, שם הנימוק הוא בריאת העולם, שהוא ערך אוניברסאלי לכל באי עולם; ואילו "שמור" נאמר בדברות ואתחנן, שם הנימוק הוא פרטיקולארי לעם ישראל: "כי עבד היית במצרים".

¹⁵ להלכה, ראה טור אורח חיים סימן רמח לגבי יורדים בספינה בשבת. ובאגדה, תנחומא פרשת שלח לך סימן א. אבל כאן, נראה שמדובר במי שהתרחק מישוב יהודי ואיבד את סדר ימי השבוע, שיקפיד לפחות לזכור שיש שבת בעולם, גם אם אין הוא יכול לשמור אותה כהלכתה. ראה רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה כב: "המהלך במדבר ולא ידע מתי הוא יום שבת, מונה מיום שטעה ששה ומקדש שביעי ומברך בו ברכת היום ומבדיל במוצאי שבת. ובכל יום ויום, ואפילו ביום זה שהוא מקדש ומבדיל בו, מותר לו לעשות כדי פרנסתו בלבד כדי שלא ימות". דברי רמב"ם אלה הם בעקבות הגמרא במסכת שבת דף סט ע"ב.

¹⁶ אבן עזרא ממשיך ומונה כאן את כל ההבדלים בין דברות פרשת יתרו לדברות פרשת ואתחנן: "בראשונה כתוב שכר כבוד אב ואם, שהוא למען יאריכון ימך (שמות כ יב), וכן בשני, רק הוסיף ולמען ייטב לך (דברים ה, טז), גם הוסיף בכבוד אב ואם, כאשר צוך ה' אלהיך (שם). בראשונה כתוב לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא תענה (שמות כ יג), בשניה כתוב לא תרצח, ולא תנאף, ולא תגנוב, ולא תענה (דברים ה' יז). בראשונה כתוב עד ששך (שמות כ יג), ובשנית עד שוא (דברים ה, יז). בראשונה כתוב לא תחמוד בית רעך, לא תחמוד אשת רעך (שמות כ יד), ובשנית ולא תחמוד אשת רעך, ולא תתאוה בית רעך (דבר' ה, יח). בראשונה אין כתוב שדהו, ובשנית כתוב שדהו (שם). בראשונה עבדו ואמתו קודם שורו וחמורו, ובשנית שורו וחמורו לפני עבדו ואמתו. בראשונה כתוב וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, ובשנית את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם (דבר' ה, יט). ואנו נתמקד בנושא זכור ושמור.

¹⁷ אבן עזרא מציע הסברים לפלא או נס זה, כגון שיש הפרש בין הראיה לשמיעה ... "כי הרגשת העין נכבדת מהרגשת האזן, כי ידענו בראיות גמורות כי רגע הראות הברק לעין הוא רגע הרעם, רק העין ראתה מרחוק, והאזן מביא הקול אל האזן, והליכתו לאט ולא יגיע אל האזן רק אחר עבור הרגע" ... אבל עדיין איך נכנסו האותיות באוזן בבת אחת? ... "ואם נאמר, גם פלא היה שתשמע האזן שתי מלות בבת אחת, שלא כמנהגה לשמוע שתי אותיות, למה לא הזכירו זה חכמים ז"ל, שהוא כבד מן הדבור בבת אחת" ... וניחא אם נבין איכשהו את הפלא של זכור ושמור ... "מה נעשה בקושיות הנשארות משנוי הפסוקים שאין טעמם אחד כמו זכור ושמור"? אבן עזרא מחפש תשובה כללית לכל ההבדלים בין דברות פרשת יתרו לדברות פרשת ואתחנן.

¹⁸ כאן מביא אבן עזרא עשרות דוגמאות להבדלי לשון בתורה בין תיאור האירוע כפי שקרה ובין התיאור שלו מאוחר יותר ע"י אדם שנכח באירוע ומספר למישהו שלישי: "אמר השם לקין: ארור אתה מן האדמה, כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כוחה לך, נע ונד תהיה בארץ (ברא' ד, יא - יב). וקין אמר הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה (שם שם, יד) ... והנה אמר אליעזר הגמליאני נא (שם כד, יז). והוא אמר: ואומר אליה השקיני נא (שם שם, מה) ... והכלל, כל דבר שנוי, כמו חלום פרעה, ונבוכדנצר, ואחריהם רבים תמצא מלות שונות, רק הטעם שוה. וכאשר אמרתי לך שפעם יאחזו דרך קצרה, ופעם ארוכה".

כאשר הזכיר עשרת הדברים בשנית, את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה, יט), ואין הפסק ביניהם¹⁹ ... ועתה אדבר על זכור ושמור. דע, כי הטעמים הם שמורים לא המלות. והנה יצחק אבינו אמר לעשו, בעבור תברכך נפשי בטרם אמות (בראשית כז, ד), ורבקה אמרה ליעקב, ששמעה שאמר ואברכך לפני ה' לפני מותי (שם שם, ז), כמו בטרם אמות. א"כ מה טעם להוסיף לפני ה'. התשובה, היא ידעה כי יצחק נביא לה'. והברכה שיברך בדרך נבואה היא, על כן אמרה ליעקב לפני ה', והנה היא כמו מפרשת טעם הברכה. וככה עשה משה, כי עשרת הדברים הכתובים בפרשה הזאת דברי השם בלי תוספת ומגרעת, והם לבדם הכתובים על לוחות הברית. לא כאשר אמר הגאון, כי זכור הוא בלוח האחד, ושמור בלוח השני, ועשרת הדברים הכתובים בפרשת ואתחנן הם דברי משה ... והנה הזכירה כוללת השמירה. וטעם זכור שיזכור כל יום אי זה יום הוא מהשבו, וכל זה בעבור שישמור היום השביעי שלא יעשה בו מלאכה. והנה טעם הזכירה היא השמירה²⁰. וכאשר אמר השם זכור, הבינו כל השומעים כי טעמו כמו שמור, כאילו בבת אחת נאמרו.²¹

רמב"ן שמות פרק כ פסוק ח

ואמר זכור את יום השבת לקדשו - ובמשנה תורה (דברים ה יב) כתוב: שמור את יום השבת לקדשו. ורבותינו אמרו בזה (ראש השנה כז א) זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפו להם.²² והכונה להם ז"ל, כי "זכור" מצות עשה, צוה שזכור יום השבת לקדשו ולא נשכח, "ושמור" אצלם מצות לא תעשה, שכל מקום שנאמר "הישמר" "פן ו"אל",²³ אינו אלא לא תעשה (עירובין צו א), יזהיר שנשמור אותו לקדשו שלא נחללהו, ואין ראוי למשה שיחליף דברי השם ממצות עשה למצות לא תעשה.²⁴ אבל אם החליף בדבור השני וכל תמונה ואמר כל תמונה, בחסרון וא"ו, והוסיף אותה ב- "ועל שלשים", וכן כל כיוצא בזה בשאר הדברות, אין בכך כלום, כי הכל אחד. והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד. ... ואני תמה אם נאמר זכור ושמור מפי הגבורה, למה לא נכתב בלוחות הראשונות?²⁵ ויתכן שהיה בלוחות הראשונות ובשניות כתוב זכור, ומשה פירש לישראל כי שמור נאמר עמו. וזו כוונתם באמת.²⁶ ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות קפב) הזכירו עוד סוד גדול בזכור ושמור, ועל הכלל תהיה הזכירה ביום והשמירה בלילה, וזהו מאמר החכמים (בבא קמא לב ב) שאומרים בערב שבת בואי כלה בואי

¹⁹ אין סתירה (הפסק), אומר אבן עזרא, בין הכותרת "את כל הדברים האלה" של פרשת יתרו ובין "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם" בפרשה שלנו. והוא יסביר מכאן ואילך, באריכות, מדוע אין כאן סתירה. ראה שוב הערה 2 לעיל בראש מכילתא דרשב"י בו פתחנו. איך הדרשן ואיך הפשטן מתייחסים לאותו פסוק בשתי פנים שונות!

²⁰ ראה פירוש חזקוני לתורה בשמות כ ז, שנראה שהוא מפתח רעיון זה: "ולשון הזכירה כולל גם השמירה, שהרי כשאמר זכור הבינו כל השומעים כי פירושו כמו שמור, כאילו נאמרו בבת אחת".

²¹ ואבן עזרא מוסיף שם דוגמאות נוספות לשינויים (תוספות וחסורים) שהכניס משה בדברות ואתחנן, הבדלים שאינם אלא גופות שונות לאותן הנשמות - מילים שונות לאותו מהות ותוכן, לאותם טעמים. "ולא הוצרך משה להזכיר בשנית טעם כי ששת ימים עשה ה', כי בתחילה אמר כאשר צוה ה' אלהיך, כאילו אומר ככתוב בתורתך בדבור זכור (שמות כ ח) עד ויקדשהו (שמות כ י). ובעבור שהשם צוה שישבות העבד והאמה, ולא פירש השם למה זה, פירש משה טעמו ואמר, זה שצוה השם שישבות העבד, בעבור שתזכור שהיית עבד כמוהו במצרים, ויפדך השם". או דוגמה אחרת שהוא מביא שם: "גם תחמוד ותתאוה מבטן אחד יצאו. והשם אמר לא תחמד בית רעך, כי אנשי השכל יקנו בית, ואחר כן אשה, ואחר כן עבד ואמה ושור וחמור לחרוש שדהו, וככה הם סדורים בפרשה הזאת. ומשה סדרם על דרך אחרת, כי הבחורים הם חומדים אשה תחלה ואחר כך בית, וכנגד הבית והשדה הקדים שור וחמור שיחרוש בהם ואח"כ עבד ואמה וכלל באחרונה וכל אשר לרעך כאשר כלל השם. ובעבור, כי בדברי משה דברי השם מעורבין, על כן כתוב: את הדברים (דברים ה, יט) ולא כל הדברים כאשר כתוב בראשונה". אגב הדיון בזכור ושמור, נראה שנכנסנו לנושא מאד מרכזי בתפיסת פירושו של אבן עזרא ויחסו למקרא בכלל, לתורה בפרט, בכל מה שנוגע להבדלי לשון, חזרות וחסרות. נושא זה ופירושו אבן עזרא זה דורשים העמקה ודיון נפרד.

²² על כל שאר ההבדלים בין דברות יתרו לדברות ואתחנן, לא התעכבו חז"ל, נקודה שאבן עזרא עומד עליה בפירוט רב.

²³ כמו: "השמור לך פן תעזב את הלוי פל ימיד על אדמתך" (דברים יב יט), "פן תשחתנו ועשיתם לכם פסל תמונת פל סמל תבנית זכר או נקבה" (דברים ד טז), "אל תאכלו ממנו נא וגבל ממשל במים וכו'" (שמות יב ט).

²⁴ אבחנה זו ש"זכור" הוא במצוות עשה ו"שמור" הוא מצוות לא תעשה היא הרחבה של רמב"ן לגמרא במסכת ברכות, שהוא מביא בהמשך דבריו, בקטע שאנחנו השמטנו. הגמרא שם דנה במצוות קידוש היום שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא לגבי נשים: "נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה ... אמר קרא זכור ושמור - כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה - איתנהו בזכירה". אז אולי כאן יש לנו תשובה לשאלה בהערה 8 לעיל איך מונים את זכור ושמור עם פסוקים אחרים בתורה שהם לכאורה באמת "סותרים"? התשובה שאולי רמב"ן מצייע: אין זו אמנם סתירה, אבל השינוי מלשון מצוות עשה "זכור" ללשון מצוות לא תעשה "שמור", הוא חידוש גדול ומהותי של משה בדברות ואתחנן!

²⁵ עניין הכתיבה, לא הדיבור, לא נזכר כלל בחז"ל, רק פרשני המקרא עמדו עליו, אבן עזרא (שמביא את רס"ג) ורמב"ן.

²⁶ הזיהוי של דברות ספר דברים עם הלוחות השניים ודברות ספר שמות עם הלוחות הראשונים הוא נושא מורכב, עליו עמדנו במקצת בדברינו [לוחות שניים - כראשונים?](#) בפרשת עקב. כאן רמב"ן מקפיד לומר שבלוחות, בין הראשונים ובין השניים היה כתוב אותו הדבר: "זכור". רק משה כשהוא חוזר על הדברות, הוא מבאר להם שזכור משמעותו גם שמור.

כלה, בואו ונצא לקראת שבת מלכה כלה.²⁷ ויקראו לברכת היום קידושא רבא (פסחים קו א) שהוא הקדוש הגדול, ותבין זה.

ואמת הוא ג"כ כי מדת זכור רמזו במצות עשה, והוא היוצא ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממדת היראה. כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה. כי המקיים ועושה בגופו ובמומו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה.²⁸

שבת שלום וט"ו באהב

ושנזכה לראות בנחמת ציון, גאולת ישראל ובנין ירושלים השלימה מחלקי המים

מים אחרונים: עוד על זכור ושמור, ראה מדרש תנאים לדברים פרק ה פסוק יב: "זכור ושמור – זכור בפה שתהא שונה בפיו ושמור בלב". וזה מדרש יחידאי שאילולי דמוספתיןא, הווה אמינא שיש כאן ערבוב תחומין עם מצוות זכור של עמלק, ראה ספרי דברים פסקא רצו וכן מדרש תנאים לדברים עצמו בפרק כה פסוק יז. וצ"ע.

²⁷ בבא קמא לב ע"ב: "דאמר רב חנינא: בואו ונצא לקראת כלה מלכתא; ואמרי לה: לקראת שבת כלה מלכתא. רבי ינאי מתעטף, וקאי ואמר: בואי כלה, בואי כלה". ובמסכת שבת דף קיט עמוד א: "רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת, ואמר: בואי כלה בואי כלה". זה המקור לפיוט לכה דודי ולתפילת קבלת שבת שהתקינו מקובלי צפת במאה ה-16. ואם השמירה היא בלילה והזכירה ביום, הנה אולי סיבה נוספת לכך שר' שלמה אלקבץ הקדים שמור לזכור.

²⁸ ולכן, גם העונש על אי קיום איסור לא תעשה, היינו עבירה על איסור תורה, גדול יותר מהעונש על אי קיום מצוות עשה. ראה המשך דבריו שם. "זכור ושמור בדיבור אחד" עפ"י פירוש חדשני (ויחידאי דומני) זה של רמב"ן, האבחנה בין אהבה ליראה, הוא הבסיס הרעיוני לכלל ההלכתי "עשה דוחה לא תעשה" (ביצה ח ע"ב, שבת קלב ע"ב ועוד). יסוד מוסד של כלל זה הוא מצוות ציצית אשר דוחה איסור כלאיים (יבמות ד ע"א). חיבת מצוות ציצית גוברת על איסור כלאיים. בכך אנחנו גולשים למוטיב שהתורה מתירה דברים שאסרה, נושא עליו הרחבנו בדברינו [אסרתי לך התרתי לך](#) בפרשת ראה. ראה גם דברינו [מצוות ציצית](#) בפרשת שלח לך. ולא נותר אלא לשאול על פירוש רמב"ן איפה הזכור דוחה את השמור? במקדש, היכן שעבודת הקרבנות דוחה את איסורי השבת, אולי גם במצוות מילה הדוחה את השבת. איפה עוד? האם יש משמעות לדברי רמב"ן אלה בפרט עבורנו, בעת שהמוני בית ישראל בימינו עוברים על ה"שמור" אבל מוכנים אולי לקיים חלק מה"זכור"?